

VILNIAUS UNIVERSITETAS
MATEMATIKOS IR INFORMATIKOS FAKULTETAS
PROGRAMŲ SISTEMŲ KATEDRA

Gestų kalbos vienetų atpažinimas iš video srauto

Recognition of Sign language units from a video stream

Bakalauro darbas

Atliko:	Pranciškus Ambrazas	(parašas)
Darbo vadovas:	j. asist. Linas Petkevičius	(parašas)
Darbo recenzentas:	dr. Vytautas Valaitis	(parašas)

Vilnius – 2018

Santrauka

Glaustai aprašomas darbo turinys: pristatoma nagrinėta problema ir padarytos išvados. Santraukos apimtis ne didesnė nei 0,5 puslapio. Santraukų gale nurodomi darbo raktiniai žodžiai.

Raktiniai žodžiai: neuroniniai tinklai, konvoliuciniai neuroniniai tinklai, rekurentiniai neuroniniai tinklai, apsimokančios sistemos, gestų kalba, lietuvių gestų kalba

Summary

Santrauka anglų kalba. Santraukos apimtis ne didesnė nei 0,5 puslapio.

Keywords: neural networks, convolutional neural networks, recurrent neural networks, machine learning, sign language, lithuanian sign language

TURINYS

IVADAS	4
Gestų kalba	4
Gestų kalbos specifi ka	4
Darbo tikslas	5
Darbo uždaviniai	5
Darbo eiga	5
Panaudotos priemonės	6
1. APSIMOKANČIOS SISTEMOS	7
1.1. Prižiūr imas mokymas	7
1.2. Neprižiūr imas mokymas	8
1.3. Praktinis mokymas	9
2. NEURONINIAI TINKLAI	10
2.1. Perceptronas	10
2.2. Daugiasluosknis perceptronas	11
2.3. Dirbtiniai neuroniniai tinklai	12
2.4. Konvoliuciniai neuroniniai tinklai	12
2.4.1. Konvoliucinis sluoksni s	12
2.4.2. Telkimo sluoksni s	13
2.4.3. Atsisakymo sluoksni s	14
2.5. Rekurentiniai neuroniniai tinklai	14
2.5.1. Rekurentinių neuroninių tinklų tipai	15
2.5.2. Rekurentinių neuroninių tinklų modeliai	16
2.5.2.1. LSTM	16
2.6. Apjungiamieji tinklų modeliai	17
3. EKSPERIMENTINĖ DALIS	18
3.1. Panašūs darbai	18
3.2. Argentiniečių gestų kalbos atpažinimas	18
3.3. Lietuvių gestų kalbos atpažinimas	19
3.3.1. Duomenų paruošimas	19
3.3.2. Modelio apmokymas	19
3.3.3. Modelio testavimas	19
4. MEDŽIAGOS DARBO TEMA DĖSTYMO SKYRIAI	20
REZULTATAI IR IŠVADOS	21
LITERATŪRA	22
SUTARTINIAI ŽYMĖJIMAI	23
SAVOKŲ APIBRĖŽIMAI	24
SANTRUMPOS	25
PRIEDAI	25
1 priedas. Rankų pirštų numeracija	26
2 priedas. Konvoliucinio tinklo modelis	27

Įvadas

Pasaulyje yra virš 7 milijardų žmonių, kurie kasdien tarpusavyje komunikuoja. Netgi 5% visos žmonijos populiacijos sudaro žmonės, turintys klausos problemų. Vien 34 milijonai iš jų yra vaikai, iš kurių net 60% praradusių klausą vaikystėje galėjo būti girdintys dabar, jei būtų imtasi atitinkamų prevencinių priemonių. Paskaičiuota, kad iki 2050 metų žmonių, turinčių šias problemas, skaičius išaugs netgi iki 900 milijonų, o vien šiuo metu 1,1 milijardo jaunų žmonių nuo 11 iki 35 metų amžiaus yra ant klausos praradimo ribos dėl per didelio triukšmo [Org18].

Gestų kalba

Gestų kalba – tai geriausias būdas klausos negalią turintiems žmonėms bendrauti tarpusavyje. Ja pasaulyje bendrauja didžioji dalis klausos sutrikimus turinčiųjų, o amerikiečių gestų kalba (*angl. American Sign Language (ASL)*) yra trečia pagal populiarumą Amerikoje po anglų ir ispanų kalbų, kuria kalba virš 500 tūkstančių žmonių. Kiekviena šalis turi savo valstybinę kalbą - lietuvių, anglų, ispanų, rusų. Lygiai taip pat kiekviena šalis turi ir savo gestų kalbą. Tai yra tiek jau minėta amerikiečių gestų kalba (ASL), lietuvių, argentiniečių ir kitos gestų kalbos. Netgi tam tikri šalių regionai turi specifinius tos pačios kalbos dialektus, kaip, tarkime, vien Lietuvoje yra aukštaičių, žemaičių, suvalkiečių ar dzūkų tarmės.

Kiekviena gestų kalba turi savo atskirą gramatiką ir sintaksę. Skirtingos gestų kalbos skiriasi tiek abėcėlėmis, tiek pačiais gestais, dėl to skiriasi netgi ta pati gramatika. Taip yra dėl to, kad nėra bendrinės gestų kalbos - vien Amerikoje yra virš 35 skirtingų gestų kalbų.

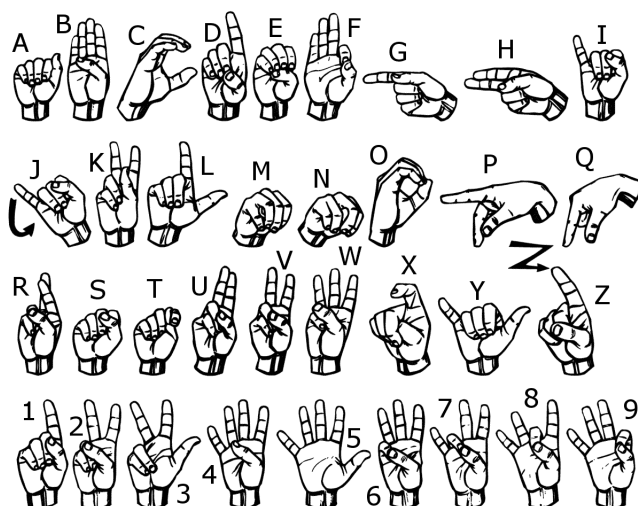
Vienas gestas turi turėti kelias prasmes. Kaip ir lietuvių kalboje žodis „kasa“ turi tris skirtingas reikšmes, taip ir gestų kalboje vienas gestas gali turėti keletą reikšmių. Tačiau iš kitos pusės gestas, parodytas truputėlį kitaip gali turėti visiškai priešingą reikšmę. Tarkime, ASL gestai „geras“ ir „blogas“ skiriasi tik puse į kurią atsuktas deltas, tačiau daugiau neturi jokių skirtumų.

Gestų kalbos specifika

Kiekviena gestų kalba susideda iš **trių** pagrindinių dalių:

1. **Statinė gestų kalba** - dar kitaip vadinama *pirštų kalba* (*angl. fingerspelling*). Tai įvairūs gestai rodomi vienos (ASL, LGK) ar net ir dviejų (britų ar vokiečių gestų kalba) rankų pagalba. Tai nejudantys gestai, rodantys vieną raidę (*žr. 1 pav.*) ar net vieną žodį, kaip, pavyzdžiui, ASL „*I love you*“¹ gestas. Yra galimybė žodžius išreikšti ir abėcėliškai. Lygiai taip pat žmonės kasdieninėje kalboje turi galimybę pasakyti paraidžiui. Tačiau yra įprasta jungti raides į žodžius. O žodžius galiausiai į sakinius. Vienas iš variantų, kuomet naudojama gestų kalba paraidžiui tai vardų pasakyme. Tačiau gestakalbiai prisistatydami parodo gestą, kuris priklauso tik jiems. Tai tarsi parašas tam, kad neberekėtų kreipiantis ar apibūdinant žmogų jo vardo sakyti paraidžiui.

¹liet. Aš tave myliu

1 pav. Amerikiečių gestų kalbos abėcėlė

2. **Dinaminė gestų kalba** - tai žodžių lygio gestų kalba. Nesunku pastebėti, kad 1 paveikslėlyje yra „J“ ar „Z“ raidės, kurios priskiriama dinaminių judesių klasei. Kaip ir yra žodžių, kurie priskiriami statinei gestų kalbai dėl savo kilmės, taip ir yra raidžių, kurios priskiriamos dinaminei gestų kalbai. Dinaminiais judesiais yra išreiškiami įvairūs gestų kalbos žodžiai tokie, kaip, pavyzdžiui, ASL yra „labas“, „gerai“ ar „blogai“.
3. **Kitos ypatybės** - emocijos veide, liežuvis, burna ir kūno laikysena. Tai taip pat labai svarbios gestų kalbos ypatybės. Pavyzdžiui, klausiant gestų kalba klausimo, jei bus pakelti antakiai, tai reikš, kad laukiamas ataskymas „taip“ arba „ne“. Tačiau, jei antakiai bus suraukti, tai reikš, kad klausiama su paaiškinimu „kas“, „kur“, „kaip“, „ką“.

Darbo tikslas

Išanalizuoti gestų kalbos vienetų atpažinimo galimybes ir video srauto.

Darbo uždaviniai

- Gestų kalbos video srautų paieška ir mokomosios medžiagos neuroniniams tinklams surinkimas
- Susipažinimas su rekurentiniais neuroniniais tinklais
- Gestų kalbos vienetų atpažinimas iš video srauto pasinaudojant rekurentiniais neuroniniais tinklais.

Darbo eiga

- Panašių ir jau įgyvendintų projektų paieška
- Esamos sistemos patobulinimai
- Rezultatų palyginimai

Panaudotos priemonės

- Python – programavimo kalba
- TensorFlow – skirta darbui su apsimokančiomis sistemomis²

Įvade nurodomas darbo tikslas ir uždaviniai, kuriais bus įgyvendinamas tikslas, aprašomas temos aktualumas, apibrėžiamas tiriamasis objektas akcentuojant neapibrėžtumą, kuris bus išspręstas darbe, aptiriamos teorinės darbo prielaidos bei metodika, apibūdinami su tema susiję literatūros ar kitokie šaltiniai, temos analizės tvarka, darbo atlikimo aplinkybės, pateikiama žinių apie naudojamus instrumentus (programas ir kt., jei darbe yra eksperimentinė dalis). Darbo įvadas neturi būti dėstymo santrauka. Įvado apimtis 2–4 puslapiai.

²angl. Machine learning

1. Apsimokančios sistemos

Apsimokančios sistemos (*angl. machine learning*)

1.1. Prižiūrimas mokymas

Prižiūrimas mokymas (*angl. supervised learning*) - tai apsimokančių sistemų apmokymo būdas, kuomet duomenys mokymui yra paruošiami taip, kad kiekvienas duomuo turėtų ir atitinkamą rezultatą. Kitaip tariant, jei yra duomuo a , tai yra ir jį atitinkantis rezultatas, arba dar vadinama etiketė b . Tai būdas, kuris veikia medžio principu.

1 lentelė. Pavyzdinis prižiūrimo mokymo apmokymui paruoštų duomenų rinkinys

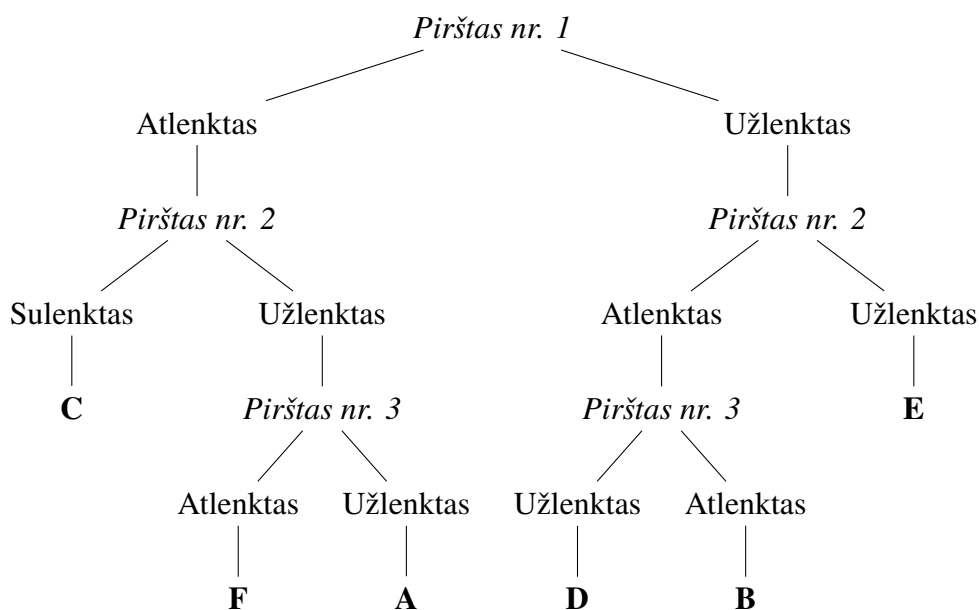
Nr.	Pirštas nr. 1	Pirštas nr. 2	Pirštas nr. 3	Pirštas nr. 4	Pirštas nr. 5	Raidė
1.	Atlenktas	Užlenktas	Užlenktas	Užlenktas	Užlenktas	A
2.	Užlenktas	Atlenktas	Atlenktas	Atlenktas	Atlenktas	B
3.	Atlenktas	Sulenktas	Sulenktas	Sulenktas	Sulenktas	C
4.	Užlenktas	Atlenktas	Užlenktas	Užlenktas	Užlenktas	D
5.	Užlenktas	Užlenktas	Užlenktas	Užlenktas	Užlenktas	E
6.	Atlenktas	Užlenktas	Atlenktas	Atlenktas	Atlenktas	F

1 lentelėje pateikiamas pavyzdys su amerikiečių gestų kalbos abėcėle. Lentelėje pateikiamos pirštų padėties, o pirštai numeruojami pagal 1 priede pateikiamą pirštų numeraciją. Kiekvieno piršto padėtis šiame pavyzdyje gali būti: *atlenktas*, *sulenktas*, *užlenktas*. Ir kiekvienai padėčiai esant pateikiamas rezultatas, arba kitaip - etiketė, kokią raidę abėcėlėje atitinka pavaizduotos pirštų padėties.

2 lentelė. Pavyzdinė praktinė užduotis

Nr.	Pirštas nr. 1	Pirštas nr. 2	Pirštas nr. 3	Pirštas nr. 4	Pirštas nr. 5	Raidė
1.	Atlenktas	Sulenktas	Sulenktas	Sulenktas	Sulenktas	?

2 lentelėje pateikiamas uždavinys, kuriame nurodoma ta pati informacija, kuri buvo pateikta 1 lentelėje. Tačiau rezultatas nėra pateiktas, o jis randamas medžio principu.

2 pav. Galimybių medis

Vien iš šio medžio galimybių medžio galima matyti, kad pilnai užtenka sprendimui nusakyti 3 pirštų, kadangi rezultatų nėra daug. Jei būtų imama visa abėcėlės aibė, tuomet rezultato nustatymui būtų naudojama galimai visų pirštų padėties. Tačiau net ir šį medį optimizavus galima būtų, tarkime, C raidė atsakymą gauti tik iš vieno piršto padėties, kadangi tik ši vienintelė raidė turi sulenktą piršto padėtį. Galiausiai iš šio medžio galima pastebėti, kad 1 lentelėje pateikto pavyzdžio atsakymas yra raidė C.

1.2. Neprižiūrimas mokymas

Neprižiūrimas mokymas (*angl. unsupervised learning*) - mokymas, kuomet duomenims nėra priskiriamos teisingos etiketės ar teisingi rezultatai. Pavyzdžiui, tai galėtų atitikti naujos kalbos mokymąsi be mokytojo ir bet kokio žodyno. Kuomet pastoviai matomas vis tas pats tekstas, žodžiai tampa atpažįstami, tačiau išversti jų neišsina. Tačiau tai nesukelia jokių nepatogumų, jei į tekstą reikia įrašyti tinkamą žodį, kuomet dėl daugybės duomenų yra aišku koks žodis su kokia galūne turėtų būti įrašytas.

3 lentelė. Pavyzdinis neprižiūrimo mokymo apmokymui paruoštų duomenų rinkinys

Nr.	Pirštas nr. 1	Pirštas nr. 2	Pirštas nr. 3	Pirštas nr. 4	Pirštas nr. 5
1.	Atlenktas	Užlenktas	Užlenktas	Užlenktas	Užlenktas
2.	Užlenktas	Atlenktas	Atlenktas	Atlenktas	Atlenktas
3.	Atlenktas	Sulenktas	Sulenktas	Sulenktas	Sulenktas
4.	Užlenktas	Atlenktas	Užlenktas	Užlenktas	Užlenktas
5.	Užlenktas	Užlenktas	Užlenktas	Užlenktas	Užlenktas
6.	Atlenktas	Užlenktas	Atlenktas	Atlenktas	Atlenktas

3 lentelėje pateikiamas pavyzdinis neprižiūrimam mokymui apmokyti paruoštų duomenų rinkinys. Duomenys tokie patys, kaip ir 1 lentelėje, tačiau nėra teisingo atsakymo sulpelio „**Raidė**“.

Apmokius tokią sistemą būtent tokiais duomenimis vienas iš tikėtinų scenarijų, kur galima būtų panaudoti tokią sistemą, tai nuspėti, kokios raidės yra labiausiai tikėtinos ar tiesiog numatyti, kokia labiausiai tikėtina raidžių seka bus rodoma.

1.3. Praktinis mokymas

Praktinis mokymas (*angl. reinforcement learning*) - labiausiai dirbtinį intelektą atitinkančių apsimokančių sistemų apmokymo modelis. Šis mokymas pagrįstas praktiniais bandymais. Kiekvienas teisingai gautas rezultatas yra būdas, kuriuo reikėtų sekti, ir kiekvienas blogai gautas rezultatas, yra būdas, kurio vertėtų atsisakyti. Dažniausiai šis apmokymo būdas naudojamas sistemą apmokant žaisti žaidimus. Vienas iš labiausiai žinomų būtent šiuo apmokymo būdu apmokytų modelių yra *AlphaZero*, kuris sugeba laimėti prieš pasaulio šachmatų čempionus. Tai puikus pavyzdys to, kaip kompiuteris iš laimėjimų, už kuriuos gauna taškus, ir pralaimėjimų, už kuriuos jam taškai atimami, sugeba rasti laimėjimo strategijas kiekviename žingsnyje ir taip, nuolatos tobulėdamas, laimėti dvikovas ar apskritai spręsti uždavinius, kuriuose reikalingas pastabumas ir strategijų kūrimas.

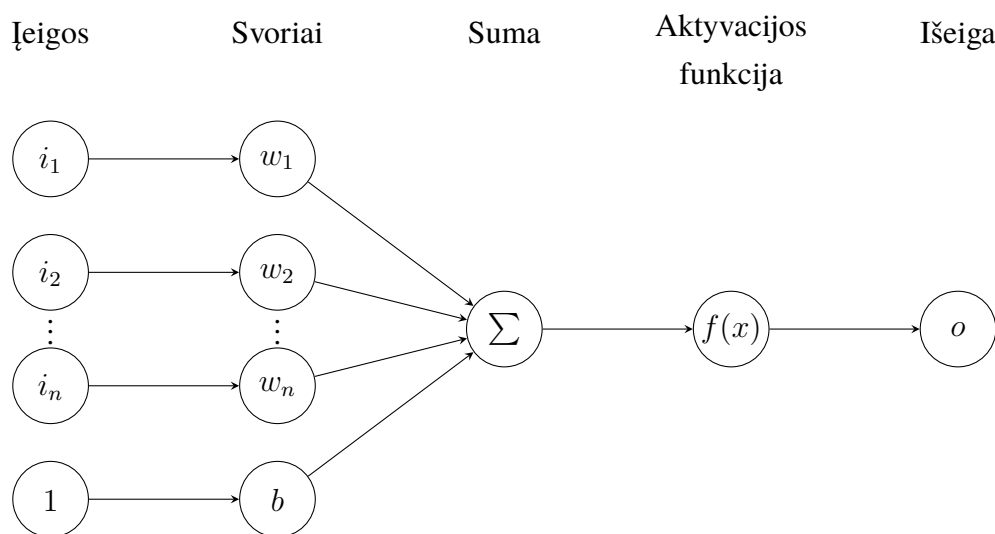
2. Neuroniniai tinklai

Žmogaus smegenys yra labai sudėtingas, nelijinis ir paralelinis kompiuteris [Hay09]. Kiekvieno kūnas yra sudarytas iš milijardų nervinių ląstelių vadinamų neuronais. Jie sukuria ir/arba perduoda elektrocheminius impulsus. Neuronai tarpusavyje yra sujungti dendritais, ant kurių yra sinapsės.

Kiekvienas sužadintas neuronas dėl pasikeitusios temperatūros, spaudimo, skausmo ar kitų veiksnių, perduoda informaciją į smegenis dėl sprendimo, ką daryti, priėmimo. Tai, kaip ir buvo paminėta, yra siųsti signalą iš vieno neurono į kitą, kol galiausiai signalas pasiekia smegenis. Svarbu ir tai, kad kiekvienas neuronas yra nepriklausomas nuo kito. Tai tik grandis, kuri yra atsakinga už signalo priėmimą ir perdavimą. Smegenims gavus signalą, jį apdorojus ir priėmus sprendimą, signalas tuo pačiu keliu siunčiamas atgal, kol pirmąjį sužadinimą gavęs neuronas sulaukia atsakymo.

2.1. Perceptronas

Perceptronas (*angl. perceptron*) – kompiuterinis modelis, skirtas atkartoti žmogaus smegenų darbą. Toliau pateikiamas perceptrono pavyzdys.

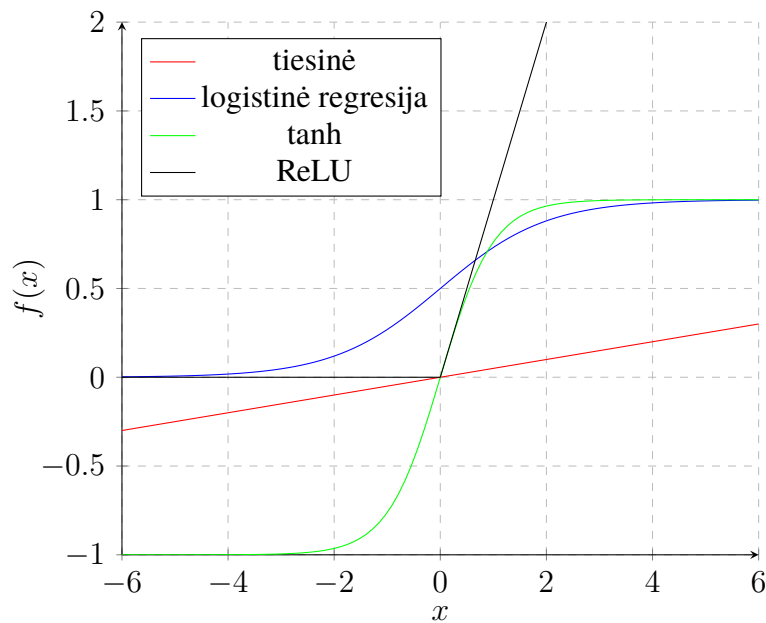
3 pav. Perceptrono pavyzdys

3 paveikslėlyje pavaizduotame pavyzdyje esančią išeigą galima aprašyti formule:

$$o = f\left(\left(\sum_{j=0}^n i_j \cdot w_j\right) + 1 \cdot b\right) \quad (1)$$

Kiekvienas perceptronas gali gauti vieną ar kelias įėjigas (*input*). Visų šių įėjigų svorių suma yra sudedama ir paskui apdorojama aktyvacijos funkcija. Pritaikius aktyvacijos funkciją yra gaunama išeiga (*output*). Yra keletas skirtingų aktyvacijos funkcijų. Pačios populiariausios pateikiamos 4 diagramoje.

4 diagramoje pateikiamos šios funkcijos:

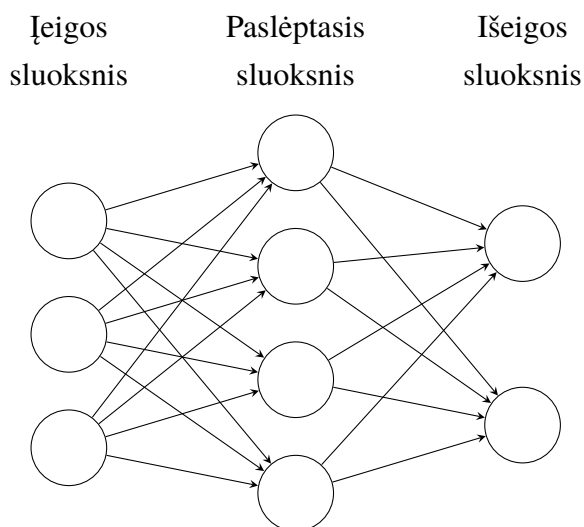

4 pav. Aktyvacijos funkcijos

- Tiesinė – $f(x) = a \cdot x$;
- Logistinės regresijos – $f(x) = \frac{1}{1+e^{-x}}$;
- Tanh – $f(x) = \tanh(x) = \frac{2}{1+e^{-2x}} - 1$;
- ReLU – $f(x) = \begin{cases} 0 & , \text{kai } x < 0 \\ x & , \text{kai } x \geq 0 \end{cases}$.

2.2. Daugiasluosknis perceptronas

Daugiasluosknis perceptronas (*angl. multilayer perceptron*) – struktūra, sudaryta iš kelių sluoksnių perceptronų.

5 pav. Daugiasluosknio perceptrono pavyzdys

Dažniausiai daugiasluosknis perceptronas turi tris ar daugiau sluoksnių – įėjgos (*input la-*

yer), paslėptasis (*hidden layer*) ir išeigos (*output layer*) sluoksnių. Paslėptajame sluoksnyje gali būti daugiau nei vienas sluoksnis. Daugiasluoksnis perceptronas kaip aktyvacijos funkciją naudoja nelineines aktyvacijos funkcijas. Dažniausiai tai būna *tanh* ar loginės regresijos funkcijos. Kiekvienas sluoksnio elementas yra sujungtas su kito sluoksnio elementu, todėl tai sudaro pilnai apjungtą (*angl. fully connected*) tinklą. Yra pavyzdžių, kur daugiasluoksniai perceptronai naudojami atpažinti žodinę kalbą ar versti tekstus.

2.3. Dirbtiniai neuroniniai tinklai

Dirbtiniai neuroniniai tinklai (*angl. artificial neural networks*) – struktūra, sukurta remiantis žmogaus nervinės sistemos darbu. Dirbtiniai neuroniniai tinklai gali būti išmokinti atlikti klasifikavimo, spėjimo, sprendimų priėmimo ir kitas užduotis.

Dirbtiniai neuroniniai tinklai remiasi daugiasluoksnio perceptrono principu ir susideda iš šių sluoksnių - įėjigos, paslėptojo, kuris gali būti sudarytas iš kelių sluoksnių, ir išeigos.

2.4. Konvoliuciniai neuroniniai tinklai

Konvoliuciniai neuroniniai tinklai (*angl. convolitional neural networks*) – specialios rūšies vienušiai (*angl. feed-forward*) neuroniniai tinklai, kurie remiasi daugiasluoksnio perceptrono principu. Šie tinklai, kurie remiasi *ReLU* principu yra kelis kartus greitesni, nei tie, kurie remiasi kitais principais, pavyzdžiui, *tanh* [KSH12]. Toliau aptariami keli pagrindiniai konvoliucinių neuroninių tinklų sluoksniai.

2.4.1. Konvoliucinis sluoksnis

Konvoliucinis sluoksnis (*angl. convolition layer*) – sluoksnis, skirtas išskirti savybes. Šio sluoksnio pritaikymą galima skaidyti į tokias operacijas:

1. **Įeiga**, susidedanti iš $W_1 \times H_1 \times D_1$, kur W_1 - plotis, H_1 - aukštis ir D_1 - gylis;
2. **Parametrai**, kurie susideda iš F , K , P ir S , kur:
 - F - filtro dydis (dažniausiai taikomas 3×3 filtras);
 - K - filtrų skaičius (dažniausiai naudojamas 2^n , kur n - natūralusis skaičius);
 - P - papildomas rėmelis matricai, sudarytas iš 0. Dažniausiai naudojama $M = \frac{F-1}{2}$, kur M yra iš kiekvienos matricos pusės pridedamų eilučių ar stulpelių skaičius, sudarytas iš 0, tam, kad matrica nepakeistų savo dydžio po šio sluoksnio pritaikymo;
 - S - žingsnis, per kiek paslenkamas filtras (dažniausiai naudojamas 1);
3. **Išeiga**, susidedanti iš $W_2 \times H_2 \times D_2$, kur $W_2 = \frac{W_1 - F + 2P}{S} + 1$ - plotis, $H_2 = \frac{H_1 - F + 2P}{S} + 1$ - aukštis ir $D_2 = K$ - gylis

4 lentelė. Pavyzdinės konvoliucinio sluoksnio užduoties ypatybės

Įeiga			Parametrai				Išeiga		
W_1	H_1	D_1	F	K	P	S	W_2	H_2	D_2
3	3	1	3×3	1	1	1	3	3	1

Toliau, 2 formulėje pateikiamas pavyzdys, kuriame naudojamos 4 lentelėje pateiktos pavyzdinės konvoliucinio sluoksnio užduoties ypatybės. Spalvos šioje formulėje žymi skirtingų matricių elementus, kur geltona - įeigos matricos elementų spalva, raudona - papildomo rėmelio P spalva, mėlyna - filtro matricos spalva, o žalia - išeigos matricos elemento spalva. 3 ir 4 formulėse pateikiami konkretūs pavyzdžiai, kuriais remiantis buvo gautos 2 formulės reikšmės.

$$\begin{bmatrix} 1 & 8 & 6 \\ 9 & 2 & 4 \\ 3 & 7 & 5 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 1 & 0 & 1 \\ 0 & 1 & 0 \\ 1 & 0 & 1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 3 & 21 & 8 \\ 24 & 17 & 19 \\ 5 & 20 & 7 \end{bmatrix} \quad (2)$$

$$0 \cdot 1 + 0 \cdot 0 + 0 \cdot 0 + 0 \cdot 0 + 1 \cdot 1 + 8 \cdot 0 + 0 \cdot 1 + 9 \cdot 0 + 2 \cdot 1 = 3 \quad (3)$$

$$0 \cdot 1 + 0 \cdot 0 + 0 \cdot 1 + 1 \cdot 0 + 8 \cdot 1 + 6 \cdot 0 + 9 \cdot 1 + 2 \cdot 0 + 4 \cdot 1 = 21 \quad (4)$$

2.4.2. Telkimo sluoksnis

Telkimo sluoksnis (*angl. pooling layer*) – sluoksnis, skirtas sumažinti matricę, paliekant tik svarbiausias jos dalis. Dažniausiai naudojamos vidutinės (*angl. average pooling*) arba didžiausios (*angl. max pooling*) reikšmės operacijos.

Telkimo sluoksnio operacijas galima skaidyti į tokias dalis:

1. **Įeiga**, susidedanti iš $W_1 \times H_1 \times D_1$, kur W_1 - plotis, H_1 - aukštis ir D_1 - gylis
2. **Parametrai**, kurie susideda iš F ir S , kur F - filtro dydis (dažniausiai taikomas 2×2 filtras) ir S - žingsnis, per kiek paslenkamas filtras (dažniausiai naudojamas 2)
3. **Išeiga**, susidedanti iš $W_2 \times H_2 \times D_2$, kur $W_2 = \frac{W_1 - F}{S} + 1$ - plotis, $H_2 = \frac{H_1 - F}{S} + 1$ - aukštis ir $D_2 = D_1$ - gylis

5 lentelė. Pavyzdinės telkimo sluoksnio užduoties ypatybės

Įeiga			Parametrai		Išeiga		
W_1	H_1	D_1	F	S	W_2	H_2	D_2
4	4	1	2×2	2	3	3	1

Toliau, 5 formulėje pateikiamas pavyzdys, kuriame naudojamos 5 lentelėje pateiktos pavyzdinės telkimo sluoksnio užduoties ypatybės. Spalvos šioje formulėje žymi filtro su žingsniu pritaikytas operacijas gauti išeigai. 6 ir 7 formulėse pateikiami konkretūs pavyzdžiai, kuriais remiantis buvo gautos 5 formulės reikšmės.

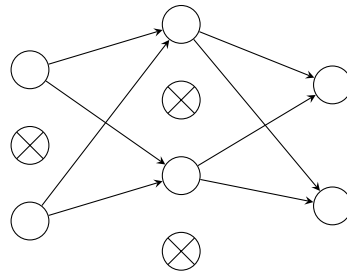
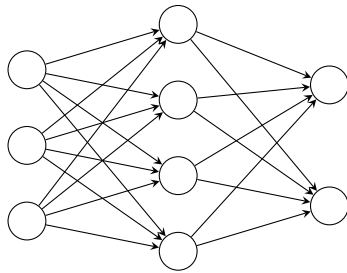
$$\begin{bmatrix} 1 & 3 & 1 & 3 \\ 2 & 5 & 4 & 2 \\ 4 & 3 & 2 & 5 \\ 2 & 5 & 4 & 2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 5 & 4 \\ 5 & 5 \end{bmatrix} \quad (5)$$

$$\max\left(\begin{bmatrix} 1 & 3 \\ 2 & 5 \end{bmatrix}\right) = 5 \quad (6)$$

$$\max\left(\begin{bmatrix} 1 & 3 \\ 4 & 2 \end{bmatrix}\right) = 4 \quad (7)$$

2.4.3. Atsisakymo sluoksnis

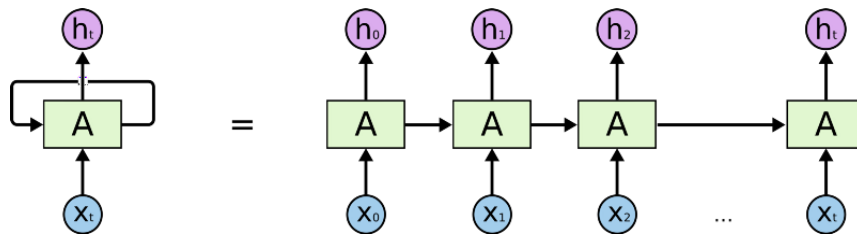
Atsisakymo sluoksnis (*angl. dropout layer*) – konvoliucinių tinklų sluoksnis, skirtas normalizuoti ir sureguliuoti tarpusavyje susijusių neuronų sąryšius, skirtus perduoti signalus. Mokymo fazėje dažniausiai ištrinamos neuronuose esančios reikšmės tam, kad šis per naują apsimokytų. Galimai netgi atsisakoma tam tikrų neuronų darbo [HSK⁺12].

6 pav. Standartinis neuroninis tinklas 7 pav. Tinklas po atsisakymo sluoksnio

2.5. Rekurentiniai neuroniniai tinklai

Rekurentiniai neuroniniai tinklai (*angl. recurrent neural networks*) – vienus neuroninius tinklus, kurie remiasi daugiasluoksnio perceptrono principu. Šie tinklai, apima kitų laiko vienetų apdorotą informaciją ir bendrą kitimą laike [Lip15].

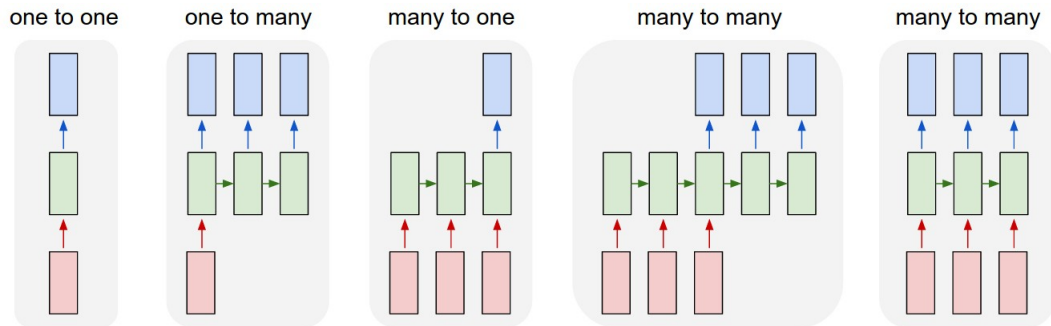
8 pav. Rekurentinių neuroninių tinklų veikimo principas

8 paveikselyje yra pavaizduotas bendrinis rekurentinių neuroninių tinklų veikimo principas, kurį galima užrašyti formule:

$$h_t = f_w(h_{t-1}, x_t) \quad (8)$$

Kur h_t - paslėpto sluoksnio būseną laiko momentu t , kurią dar būtų galima vadinti t žingsnio išeiga, f_w - funkcija f su parametrais w , h_{t-1} - praėjusio žingsnio būseną, o x_t - įeigos vektorius. Iš šios formulės galima pastebėti, kad kiekviena būseną gauna praeito žingsnio būseną, kuri yra reikalinga norint stebėti būsenas kintant laike.

2.5.1. Rekurentinių neuroninių tinklų tipai

9 pav. Rekurentinių neuroninių tinklų tipai

9 paveikslėlyje pavaizduoti keturi skirtingi būdai, kuriais naudojantis rekurentiniai neuroniniai tinklai veikia. Rausvos spalvos kvadratai reiškia įeigą, žalsvas - paslėptuosius sluoksnius, o mėlsvas - išeigą. Pateikiami šie būdai:

- **Vienas su vienu** (*angl. one to one*) – būdas, kuriame yra viena įeiga, paslėptasis sluoksnis ir išeiga. Šis būdas dažniausiai taikomas konstruojant konvoliucinius neuroninius tinklus. Kaip pavyzdį galima pateikti paveikslėlio atpažinimą. Tai galėtų būti statinės gestų kalbos atpažinimas;
- **Vienas su daug** (*angl. one to many*) – būdas, kuriame yra viena įeiga, bet kelios išeigos. Vienas iš panaudojimo būdų galėtų būti sakinio suformavimas iš paveikslėlio. Toks tinklas ne tik atpažįsta pagrindinį objektą kadre, bet ir apibūdina esančią aplinką, daro kitus sprendimus;
- **Daug su vienu** (*angl. many to one*) – būdas, kuriame yra daug įeigų, bet tik viena išeiga. Tokio būdo pavyzdys galėtų būti vieno žodžio, tarkime, „labas“ atpažinimas iš video sraudo.
- **Daug su daug** (*angl. many to many*) – būdas, kuriame yra daug įeigų ir daug išeigų. Šis būdas gali būti skaidomas į dvi dalis:
 - **Priklausomas** - įeigų skaičius sutampa su išeigų skaičiumi. Kiekviena įeiga turi savo išeigos atitikmenį. Tai būtų dalinai galima gretitinti su *vienas su vienu* būdu. Pavyzdys šios atšakos galėtų būti video srauto klasifikacija pagal kiekvieną kadrą - nuolatinis atnaujinimas, to kas galėjo būti pasakyta, pavyzdžiui, gestų kalboje.
 - **Nepriklausomas** - įeigos skaičius galimai nesutampa su išeigų skaičiumi. Kiekviena įeiga yra nepriklausoma ir išeigos dėliojamos pagal tam tikrus aspektus. Tokio būdo pavyzdys galėtų būti neuroniniai tinklai, kurie atlieka vertėjo funkcijas, pavyzdžiui, iš anglų į lietuvių kalbas, nes skiriasi tiek gramatika, tiek sakinių stilistika.

2.5.2. Rekurentinių neuroninių tinklų modeliai

Viena pagrindinių problemų, su kuria susiduria paprastieji rekurentiniai neuroniniai tinklai yra nykstančių gradientų problema (*angl. vanishing gradient problem*). Tai problema, kurios metu kiekvieno laiko momentu perceptronas apskaičiuoja naujas reiškes iš praeitame žingsnyje turimų duomenų ir kaip įeiga priima praeito laiko momento išeigą.

$$f(w_n \cdot o_n) = o_{n+1} \quad (9)$$

Šioje formulėje w_n - n -tojo sluoksnio svoris, o_n - n -tojo sluoksnio išeiga, o $f(x)$ - aktyvacijos funkcija.

Tinklo pabaigoje gaunamas praradimas (*angl. loss*) arba kitaip - skirtumas tarp to, kas turėjo būti gauta ir ką tinklas gauna. Sakysime, kad $f(o_n)$ yra praradimas bus funkcija f , kurios parametras o_n yra paskutinio sluoksnio išeiga.

Norint pakeisti w_n (n -tojo elemento svorį), tai galima padaryti apskaičiuojant gradientą atsižvelgiant į w_n .

$$\frac{\partial Loss}{\partial w_n} = \frac{\partial Loss}{\partial f(o_n)} \cdot \frac{\partial f(o_n)}{\partial w_n} = \frac{\partial Loss}{\partial f(o_n)} \cdot f'(o_n) \cdot w_n \quad (10)$$

Čia $\frac{\partial Loss}{\partial f(o_n)}$ yra dalinė išvestinė to, kaip skaičiuojamas praradimas. Svarbu tai, kad jis skaičiuojamas iš $f(o_n)$, todėl tai bus pastovi grįžtamojo ryšio (*angl. backpropagation*) lygtis.

Tęsiant toliau pirmojo svorio w_1 reikšmę galima apskaičiuoti pagal šią lygtį:

$$\frac{\partial Loss}{\partial w_1} = \frac{\partial Loss}{\partial f(o_n)} \cdot \frac{\partial f(o_n)}{\partial o_{n-1}} \dots \frac{\partial f(o_2)}{\partial o_1} \cdot \frac{\partial f(o_1)}{\partial w_1} = \frac{\partial f(Loss)}{\partial f(o_n)} \cdot f'(o_n) \cdot w_n \dots f'(o_1) * w_1 \quad (11)$$

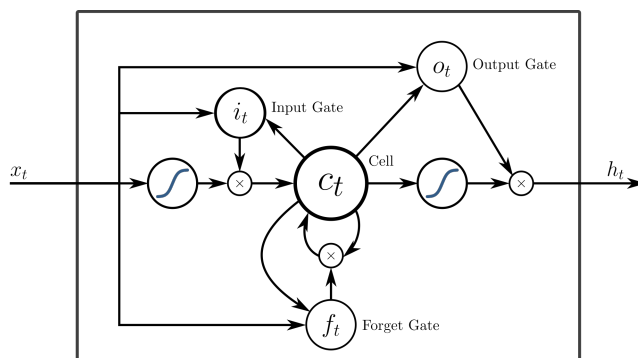
Dėl šios priežasties ilgainiui dėl per naują skaičiuojamų svorių, perceptronas susiduria su problema, kad „pamiršta“, kas buvo prieš daugiau nei vieną laiko momentą - w_1 palaipsniui pradeda nebekisti dėl ilgų skaičiavimų ir tampa labai mažas. Tai reiškia, kad rekurentiniai neuroniniai tinklai paprasčiausiai vadovaujasi trumpalaikės atminties principu. Dėl šios priežasties buvo sukurtos keletas architektūrų, kurios sugebėtų atsiminti ir teisingai įvertinti esamą situaciją. Toliau pateikiami keletos iš tokių neuroninių tinklų architektūrų pavyzdžių.

2.5.2.1. LSTM

1997 metais Hochreiter ir Schmidhuber pristatė LSTM modelį, kuris, buvo manyta, galės išspręsti nykstančiųjų gradientų problemą. Šis modelis ypatingas tuo, jog kiekvienas įprastas paslėptojų sluoksnio mazgas (*angl. node*) yra pakeistas atminties ląstele [Lip15].

LSTM – ilga trumpalaikė atmintis (*angl. long short-term memory*) - RNN architektūra, kuri sugeba atsiminti informaciją ilgesniam laiko tarpui.

Paprasti RNN priima buvusią paslėptąją būseną, pritaiko aktyvacijos funkciją ir grąžina naują būseną. LSTM daro beveik tą patį, tik priima dar ir savo buvusią būseną ir grąžina savo naują būseną.

10 pav. Atminties mazgo pavyzdys

LSTM įveda naują sąvoką - vartai (*angl. gate*). LSTM turi trijų skirtingų tipų vartus:

- Užmaršties vartai (*angl. forget gate*) - juose apdorojama praeita paslėptoji būseną ir dabartinė įeiga. Šių vartų išeiga - nuosprendis, ką vertėtų pasilikti ląstelės būsenoje, o ką - užmiršti. Kuo vertė artimesnė 1 - tuo tai labiau verta atsiminti, o arčiau 0 - pamiršti.
- Įeigos vartai (*angl. input gate*) - įeigos funkcija atnaujiną ląstelės būseną.
- Išeigos vartai (*angl. output gate*) nusprendžia, kurios ląstelės būsenos reikšmės bus pridėdamos į paslėptąją būseną, kuri bus visos ląstelės išeiga. Taip pat labai svarbu paminėti ir faktą, kad pasilieamos ir tos reikšmės ar būsenos, kurios manoma, kad bus reikalingos ateityje.

2.6. Apjungiamieji tinklų modeliai

3. Eksperimentinė dalis

Šioje dalyje bus aprašomi visi atlikti eksperimentai ir juose gauti rezultatai.

3.1. Panašūs darbai

Dar prieš metus, sistemų, kurios atpažintų gestų kalbą konvoliucinių ar rekurentinių tinklų pagalba, beveik nebuvo. 2017 metais Harish Chandra Thuwal ir Adhyan Srivastava iš Jamia Millia Islamia universiteto Naujajame Delyje sukūrė konvoliucinių ir rekurentinių neuroninių tinklų modeliu paremtą sistemą, kuri sugeba atpažinti gestų kalbą iš video srauto. Šiame darbe jie vaizdo įrašą verčia į kadrų seką ir apmoko konvoliucinį tinklą. Vėliau iš šių duomenų apmoko rekurentinį neuroninį tinklą. Svarbu paminėti, kad šie du studentai pasinaudojo argentiniečių gestų kalbos duomenų rinkiniu, kuriame ant kiekvienos rankos žmonės, kurie rodė gestus, buvo užsidėję skirtingų spalvų pirštines. Taip jie iš vaizdo įrašo kadrų ištrindavo visą foną ir palikdavo tik rankas, taip apmokydami sistemą be papildomų savybių.

Naudojantis jų jau sukaupia patirtimi tobulinama sistema galiausiai atpažinti ir lietuvių kalbą.

3.2. Argentiniečių gestų kalbos atpažinimas

Buvo pasirinkta apmokyti jau esamą Harish Chandra Thuwal ir Adhyan Srivastava sukurtą modelį, jį tobulinant.

6 lentelė. Argentiniečių gestų kalbos bandymai su 3 klasėmis

Bandymo Nr.	Klasių skaičius	Apmokymo tikslumas	Epochų skaičius	Tikslumas	Praradimas	Testavimas
1.	3	100%	10	81.27%	0.6431	85.32%
2.	3	99.99%	100	89.27%	0.4422	93.33%

7 lentelė. Argentiniečių gestų kalbos bandymai su 25 klasėmis

Bandymo Nr.	Klasių skaičius	Apmokymo tikslumas	Epochų skaičius	RNN apmokymo tipas	Tikslumas	Praradimas
1.	25	91.90%	100	Platus	91.99%	0.6839
2.	25	91.90%	100	Platesnis	91.95%	0.6255
3.	25	91.90%	100	Gilus	16.55%	2.0566
4.	25	91.90%	10	Paprastas	97.61%	0.2814
5.	25	91.90%	100	Paprastas	92.66%	0.5539

3.3. Lietuvių gestų kalbos atpažinimas

Lietuvių kalbai su gestų kalbos atpažinimu naudojantis konvoliuciniais ar rekurentiniais neuroniniais tinklais oficialaus nieko nėra. Todėl toliau pateikiama, kas buvo atlikta ir kokie rezultatai

buvo gauti naudojantis šiais metodais jau anksčiau aptartu ir perdarytu modeliu.

3.3.1. Duomenų paruošimas

Lietuvių gestų kalbos žodyne pateikiama apie 9000 gestų. Žodynas rengiamas nuo 2004 metų kurčiųjų ir girdinčiųjų komandos. Šiame žodyne gestus galima rasti pagal žodį, gesto formą ar temą. Taip pat galima pasirinkti ar gesto ieškoti kaip atitinkamo žodžio ar naudojimo pavyzdžiuose. Susiradus tinkamą žodį yra aprašomos tokios specifikos kaip plaštakos forma, lūpų judesys, žodžio ar sakinio reikšmė. Tačiau iškyla viena problema - kiekvienas gestas turi tik po vieną video įrašą atitinkantį tą žodį. Toks kiekis duomenų yra per mažas, norint apmokyti sistemą. Galima iš sakinių, kuriuose yra žodžio naudojimo pavyzdžiai, taip pat išsikirpti gestus, atitinkančius norimą gestą. Tačiau tai padidintų kiekvienos klasės duomenų kiekį iki daugiausiai 5 vaizdo įrašų. Net ir toks duomenų kiekis yra per mažas.

Nuspręsta duomenis susikurti pačiam. Teko pramokti lietuvių gestų kalbos gestus. Įsigilinti į gestų kalbos specifiką. Pirmiesiems bandymams buvo nufilmuota 3 skirtingų žodžių klasių gestai po 50 video įrašų kiekvienam. Filmuota buvo mobiliuoju telefonu atistojus prie gelsvos sienos. Filmuoti buvo du skirtingi asmenys.

3.3.2. Modelio apmokymas

- 3 klasės 45 kiekvienai klasei. bendrai 145
- 121 training samples, 14 validation, 100 epochs, 86.93% accuracy, 0.5081 total loss
- 92.31% tikslumas iš nematytų 13 video.

3.3.3. Modelio testavimas

4. Medžiagos darbo tema dėstymo skyriai

Medžiagos darbo tema dėstymo skyriuose išsamiai pateikiamos nagrinėjamos temos detalės: pradiniai duomenys, jų analizės ir apdorojimo metodai, sprendimų įgyvendinimas, gautų rezultatų apibendrinimas.

Medžiaga turi būti dėstoma aiškiai, pateikiant argumentus. Tekste dėstomas trečiuoju asmeniu, t.y. rašoma ne „aš manau“, bet „autorius mano“, „atoriaus nuomone“. Reikėtų vengti informacijos nesuteikiančių frazių, pvz., „...kaip jau buvo minėta...“, „...kaip visiems žinoma...“ ir pan., vengti grožinės literatūros ar publicistinio stiliaus, gausių metaforų ar panašių meninės išraiškos priemonių.

Skyriai gali turėti poskyrius ir smulkesnes sudėtines dalis, kaip punktus ir papunkčius.

Rezultatai ir išvados

Rezultatų ir išvadų dalyje išdėstomi pagrindiniai darbo rezultatai (kažkas išanalizuota, kažkas sukurta, kažkas įdiegta), toliau pateikiamos išvados (daromi nagrinėtų problemų sprendimo metodų palyginimai, siūlomos rekomendacijos, akcentuojamos naujovės). Rezultatai ir išvados pateikiami sunumeruotų (gali būti hierarchiniai) sąrašų pavidalu. Darbo rezultatai turi atitikti darbo tikslą.

Literatūra

- [Hay09] Simon Haykin. *Neural networks and learning machines*. Pearson Education inc., Upper Saddle River, New Jersey 07458, 2009. 1 psl.
- [HSK⁺12] Geoffrey E. Hinton, Nitish Srivastava, Alex Krizhevsky, Ilya Sutskever ir Ruslan Salakhutdinov. Improving neural networks by preventing co-adaptation of feature detectors. *Corr*, abs/1207.0580, 2012. arXiv: 1207.0580. URL: <http://arxiv.org/abs/1207.0580>.
- [KSH12] Alex Krizhevsky, Ilya Sutskever ir Geoffrey E Hinton. Imagenet classification with deep convolutional neural networks. F. Pereira, C. J. C. Burges, L. Bottou ir K. Q. Weinberger, redaktoriai, *Advances in neural information processing systems* 25, p. 1097–1105. Curran Associates, Inc., 2012. URL: <http://papers.nips.cc/paper/4824-imagenet-classification-with-deep-convolutional-neural-networks.pdf>.
- [Lip15] Zachary Chase Lipton. A critical review of recurrent neural networks for sequence learning. *Corr*, abs/1506.00019, 2015. arXiv: 1506.00019. URL: <http://arxiv.org/abs/1506.00019>.
- [Org18] World Health Organization. Deafness and hearing loss. <http://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/deafness-and-hearing-loss>. 2018.

Sutartiniai žymėjimai

- i_t – įeiga laiko momentu t
- o_t – išeiga laiko momentu t
- h_t – būseną laiko momentu t

Sąvokų apibrėžimai

- Dirbtiniai neuroniniai tinklai - artificial neural networks
- Inception v3 - Google modelis
- Išėiga - output
- Įėjiga - input
- Konvoliuciniai neuroniniai tinklai - convolutional neural networks
- Neuroniniai tinklai - neural networks
- Paslėptasis sluoksnis - hidden layer
- Rekurentiniai neuroniniai tinklai - recurrent neural networks
- Sluoksnis - layer
- Vienpusiai neuroniniai tinklai - Feed-Forward neural networks

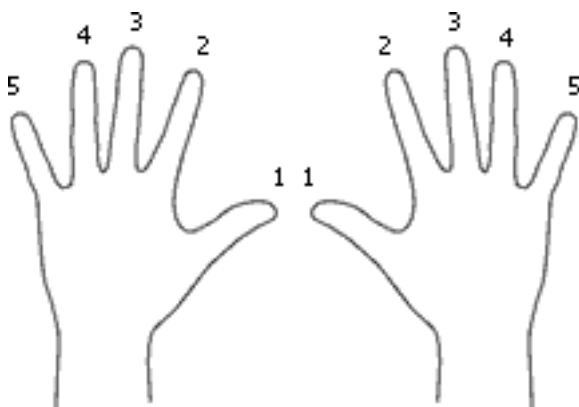
Santrumpos

- KNN - konvoliuciniai neuroniniai tinklai
- NN - neuroniniai tinklai
- RNN - Rekurentiniai neuroniniai tinklai

Sąvokų apibrėžimai ir santrumpų sąrašas sudaromas tada, kai darbo tekste vartojami specialūs paaiškinimo reikalaujantys terminai ir rečiau sutinkamos santrumpos.

Priedas 1

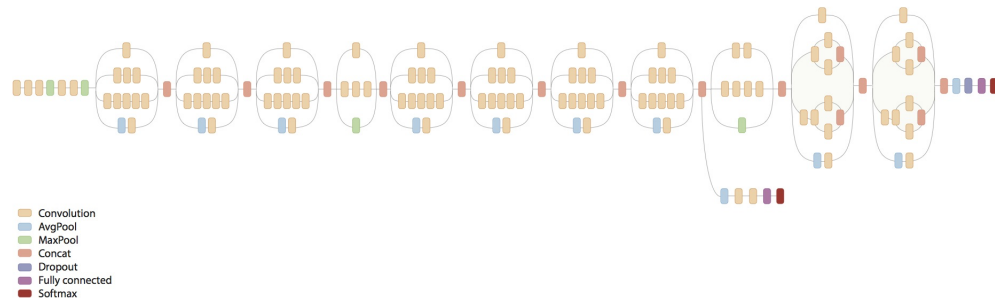
Rankų pirštų numeracija

11 pav. Kairės ir dešinės rankų pirštų numeracija

Priedas 2

Konvoliucinio tinklo modelis

12 pav. Konvoliucinio tinklo modelis „Inception v3“